

Наталія Миколаївна Гудіна
асистент кафедри філософії
Національного університету біоресурсів
і природокористування України;
Анатолій Юрійович Верменко
кандидат філософських наук, доцент
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Досліджені світоглядно-ціннісні і загальнотеоретичні проблеми та перспективи розвитку діяльності соціальних працівників у сільській місцевості та підготовки майбутніх соціально-педагогічних працівників у вузах відповідно до специфіки роботи з різними групами соціальних клієнтів.

Ключові слова: соціальна робота на селі, теорії соціальної роботи, форми соціальної роботи, рівні соціальної роботи, соціальні працівники.

The world outlook and general theoretical aspects of the problems and perspectives of development of social personnel activity forms in rural regions and training of social service staff in high school according to specifics of social care for different groups of clients are described.

Keywords: social service in agrarian regions, social service theories, social service forms, social service levels, social service staff.

Розвиток суспільних відносин в останні два десятиліття супроводжується в більшості країн світу зростанням гострих проблем життєдіяльності людей і пошуками шляхів та можливостей їх розв'язання. В українській державі спроби реформування суспільства викликали злам основних соціальних структур і відносин, що не могло не призвести до ускладнення умов людського буття в усіх сферах, у тому числі сільській. Тому потрібне як теоретичне, концептуальне осмислення нових суспільних реалій, так й ініціювання технологічних, методичних пошуків, розробок для адекватної соціальної політики. У відповідь на актуальні суспільні запити в Україні розгортається соціальна робота та її певні галузеві інтерпретації як самостійної науки, навчальної дисципліни і напряму професійної діяльності. Необхідність розвитку основних засад теорії і практики соціальної роботи диктується потребами оновлення українського суспільства на засадах загальнолюдських цінностей, що вимагає принципово нових підходів до соціальної політики держави у контексті її загальноєвропейської орієнтації. Розробка теорії і практики вітчизняної моделі соціальної роботи, зокрема в сільських регіонах, є актуальним завданням сьогодення. Актуальність дослідження полягає в необхідності вироблення методологічних засад визначення основних компонентів соціальної роботи в сільському соціумі в умовах сучасних соціальних трансформацій суспільства. Зокрема, можна досліджувати компоненти соціальної роботи на основі таких провідних засад суспільних відносин, як соціально-економічні, де реалізується управління трудовими відносинами, регулюється структура зайнятості та відносини власності; культурні, де виявляються духовно-ціннісні орієнтири та особливості поведінки людини в умовах адаптації до швидкої зміни ціннісно-культурних настанов; соціальні відносини, перш за все соціально-трудова, соціально-моральні, соціально-поселенські та соціально-педагогічні.

Стан розробленості проблеми базується, зокрема, на досягненнях вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі соціальної роботи. Значною частиною наукових розробок є напрацювання таких визначних зарубіжних соціологів і філософів, як Г.Спенсер, Е.Дюркгейм, К.Мертон, П.Блау, Н.Райт, Н.Смелзер, В.Гофман, Ю.Габермас, А.Шюц, Дж. Мід, М.Пейн та ін., ідеї яких одержали визначне місце в теорії і практиці соціальної роботи на тому рівні, як вона проводиться на сучасному етапі в розвинених країнах.

Серед вітчизняних дослідників теорії і практики соціальної роботи слід перш за все відзначити доробки таких вчених, як В.П. Андрущенко, В.П.Бех, Н.Б. Бондаренко, І.М.Грига, А.Й. Капська, М.І. Михальченко, Г.В. Семигіна.

Соціальна робота охоплює такі сфери життєдіяльності сільського соціуму, як повсякденний побут, охорона здоров'я, культурно-освітня діяльність, етнопонаціональні, сімейно-шлюбні відносини тощо. Здійснювана у цій сфері особлива діяльність відповідно підготовлених соціальних фахівців завжди є виявленням гуманного ставлення людини до людини. Це перш за все розвиток спроможності долати труднощі, вироблення навичок самоствердження, самодопомоги, самореалізації всупереч негативного тиску зовнішніх факторів.

Важливим для вирішення проблем соціального захисту сільського населення є забезпечення гуманістичного характеру соціальної роботи, системності її здійснення, можливості активної участі сільських мешканців у розробці, реалізації та контролі її програм, узгодження потреб особистості та сільського соціуму.

Основні напрямки соціальної роботи на селі, на нашу думку, доцільно розглядати на основі врахування специфіки її об'єктів. Відповідно, можна виділити три основні рівні проведення соціальної роботи на селі: мікрорівень (індивідуальна робота та робота з малими групами), мезорівень та макрорівень (робота з сільськими громадами та їх об'єднаннями) [1, 42-53].

Мікрорівень передбачає найбільш гнучкі та ситуативні форми роботи. Він має враховувати особливості клієнта соціальної роботи, причини його звернення до соціального працівника, характер проблеми та інші фактори. Основні форми соціальної роботи: індивідуальна та з малими групами.

Індивідуальна робота – форма допомоги клієнтам у розв'язанні психологічних, міжособистісних і соціально-економічних проблем. Принаймні два головні принципи соціальної роботи є обов'язковими на цьому рівні: необхідність індивідуального підходу та розуміння стану людини. Слід також відзначити, що універсальними підходами у індивідуальній формі соціальної роботи є індивідуальна бесіда, індивідуальна консультація, індивідуальна корекція.

Найбільш проблемними та актуальними групами клієнтів соціальної роботи на мікрорівні в аграрних районах можуть вважатися молодь та люди похилого віку [3, 142-149].

Для молоді характерні такі проблеми: безробіття, втрата життєвих перспектив, сімейні негаразди, алкоголізм. Провідні інститути та агенти соціалізації: родина, заклади освіти, місце роботи. Основні напрями роботи соціальних працівників з молоддю: консультації з питань сімейного життя, допомога у професійній орієнтації, профілактика й подолання внутрішньо особистісних і міжособистісних конфліктів; створення можливостей у мікросоціумі для реалізації індивідуальних інтересів, організація дозвілля.

Рекомендовані форми соціальної роботи: наявність та ефективна діяльність соціальних працівників у навчальних закладах в сільській місцевості; участь в працевлаштуванні молоді не лише центрів зайнятості, але й інших громадських організацій, райрад, підприємств; організація дозвілля молоді як профілактика шкідливого способу життя, із залученням закладів освіти, благодійних організацій, тощо.

Основні проблеми людей літнього віку: самотність, безробіття, втрата життєвих перспектив, хвороби, убогість, смерть близьких. Провідні інститути та агенти соціалізації: родина, мікросоціум, спеціальні організації з догляду за людьми похилого віку, релігійні організації, сусіди. Основні напрями соціальної роботи: виявлення осіб, які вимагають соціального піклування вдома й у спеціальних установах; створення умов для вияву активності людей похилого віку в мікросоціумі й задоволення їхніх інтересів; роз'яснювальна робота з близькими людьми похилого віку.

Рекомендовані наступні форми соціальної роботи з людьми похилого віку. Профілактика – має на меті зберегти добробут старої людини шляхом зменшення чи усунення чинників ризику, тим самим запобігти її влаштуванню в стаціонарних установах соціального обслуговування. З цією метою необхідно формування комплексної системи соціального страхування; допомога людям похилого віку з низькими прибутками, які не мають сил повноцінно обслуговувати себе, з метою продовження їхнього проживання у власному будинку. Підтримка – це допомога, необхідна старим людям для збереження максимально можливого рівня самостійності. З цієї метою необхідно створення пенсійних та інших фондів підтримки, організація медичного, психологічного й консультаційного обслуговування; організація додаткових служб із числа людей похилого віку, які добровільно надають допомогу своїм ровесникам, представництво та захист інтересів старих людей, визнаних недієздатними, для надання необхідної допомоги. Соціальна допомога вдома – організація харчування й доставка продуктів додому; допомога в придбанні ліків і сприяння в одержанні медичної допомоги; підтримка умов проживання відповідно до санітарно-гігієнічних вимог; організація соціально-побутових послуг і допомога в оформленні документів і т. ін., метою якої є максимальне продовження перебування людей похилого віку в звичній для них обстановці, підтримка їхнього особистісного й соціального статусу, захист їхніх прав та інтересів. Альтернативною формою роботи з людьми похилого віку щодо соціальної допомоги вдома є відділення денного перебування, де створюється обстановка, подібна до домашньої, організуються різноманітні види посиленої праці, спільного спілкування, проведення дозвілля тощо. Функціонування таких відділень відбиває суть соціальної реабілітації осіб літнього віку, що полягає у відновленні звичних обов'язків, видів діяльності, функцій спілкування, перетворенні літньої людини з клієнта соціальної роботи на її суб'єкта.

Соціальна робота з малими групами – це такий вид роботи, коли невелика група осіб з близькими інтересами і загальними проблемами залучається до діяльності для досягнення спільних цілей. Цілі групової соціальної роботи різні, зокрема обмін інформацією, розвиток практичних або соціальних умінь, зміна ціннісних орієнтацій, перебудова асоціальної поведінки, розв'язання емоційних проблем. Головним об'єктом соціальної роботи з малими групами в сільській місцевості є сім'я, яка виступає насамперед провідним чинником соціалізації особистості на мікрорівні та головним об'єктом групової форми соціальної роботи в сільських регіонах. Її основні соціальні функції полягають у забезпеченні фізичного, розумового та емоційного розвитку індивіда, розвитку здібностей і потенційних можливос-

тей, а також забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні соціально позитивних ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами.

Можна визначити три класи завдань, які розв'язує соціальний працівник у сім'ї: сприяння виживанню сім'ї, допомога в підтримці її функціонування, а також сприяння розвитку сім'ї. Зміст і форми соціальної роботи з сім'єю зумовлюються групою таких чинників: типом сім'ї, проблемами, які існують у сім'ї та напрямом фахової підготовки спеціаліста, який надає послуги сім'ї. Важливим завданням є здійснення соціальної роботи з сім'ями відповідно до специфіки їх підгруп (багатодітна сім'я, молода сім'я, неповна сім'я, позашлюбна сім'я, складна розгалужена сім'я (патріархальна), сім'ї, де є засуджені члени сім'ї та ін.).

Групова соціальна робота, незважаючи на те, що вона розрахована на групу осіб, не відкидає, а, навпаки, передбачає індивідуальний підхід до клієнтів в групі. Соціальні працівники повинні вчитись використовувати такі типи соціальних технологій, як телефон "Довіри"; консультації; соціальний супровід; психодіагностика; сприяння отриманню матеріальної допомоги; лекції; тренінги; клуби; вечірні та недільні школи; семінари; круглі столи; дні відкритих дверей; служби знайомств; конкурси; тестування; ярмарки соціальних послуг та технологій.

Отже, універсальними формами роботи з сім'єю в сільських регіонах виступають: дискусійні (групові дискусії, аналіз ситуації морального вибору тощо); ігрові та тренінгові програми (дидактичні і творчі ігри, в тому числі ділові ігри, рольові ігри) – засіб впливу з використанням груп під керівництвом соціального працівника або іншого спеціаліста (тренінг ділового спілкування поведінковий тренінг та ін.). Особливу групу впливу складають методи соціально-культурної роботи (клуби та об'єднання за інтересами, вечори-зустрічі, тематичні вечори тощо). Вони ставлять за мету не тільки організацію культурно-розважальної творчої діяльності, позитивного міжособистісного спілкування, а й мають великий соціально-терапевтичний ефект (перш за все це стосується клубів та об'єднань за інтересами) та використовуються з метою вирішення завдань соціальної реабілітації.

Основний зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю становить забезпечення сім'ї різними видами соціального обслуговування (соціальної допомоги та соціальних послуг), реабілітаційна та профілактична робота, соціальний супровід окремих категорій сімей та соціальне інспектування неблагополучних сімей. Вони реалізуються в практичній діяльності соціального педагога шляхом використання різноманітних методів, прийомів і форм соціально-педагогічної роботи, вибір яких обумовлений переліком зазначених чинників.

Соціальне обслуговування сім'ї реалізується шляхом надання сім'ї різноманітних виплат, гарантованих державою в законодавчому порядку; надання малозабезпеченим сім'ям різних видів матеріальної підтримки (одяг, медикаменти, харчування, санаторні путівки, оздоровлення членів сім'ї тощо); психологічна підтримка сім'ї в складних життєвих ситуаціях; надання різноманітних консультативних послуг сім'ї; створення мережі організацій для надання культурно-освітніх і фізично-оздоровчих послуг членам сім'ї, забезпечення її змістовного дозвілля (центри дозвілля, навчальні курси, клуби та гуртки за інтересами, школи молодшої сім'ї тощо).

Соціально-реабілітаційна робота з сім'єю спрямована насамперед на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї. Така робота здійснюється соціальним педагогом у школі, спеціалістами соціальної служби молоді та кризових центрів. Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають у ній різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; сім'ї, які за певних умов послабили або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, у яких окремі члени потребують медичної або професійної реабілітації. Діяльність спеціалістів з реабілітації сім'ї спрямована на зміцнення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини або членів родини від сім'ї, корекцію взаємостосунків у сім'ї, допомогу окремим членам сім'ї у професійному та соціальному становленні. Соціальний працівник спирається на ресурси самої сім'ї, залучає її до активної участі, організації й спонукає до розв'язання її власних проблем.

Відтак, особливістю соціальної роботи в сільських регіонах на мікрорівні є найвищий ступень адресності соціальної допомоги.

Соціальна робота в сільських регіонах на мезорівні відрізняється від інших форм соціальної роботи передусім тим, що клієнтом тут виступає не одна людина чи мала група, а мешканці територіальної громади в цілому.

У принципі процес розвитку роботи в сільських регіонах подібний до процесу індивідуальної соціальної роботи. Мова йде про контакти, аналіз, планування, роботу з групами в сільських регіонах, вихід за межі громади, залучення засобів масової інформації тощо.

Рекомендовано такі форми соціальної роботи. Створення центрів вивчення проблем громади як окремої одиниці сільського соціуму (наприклад, на базі вищих навчальних закладів аграрної освіти). Головним завданням таких центрів має стати підготовку експертних висновків. Залучення громадських та політичних організацій до співпраці з сільськими громадами: проведення кампаній, боротьба, організація публічних, громадських слухань, акцій громадянської непокори. Організація юридичних консультацій. Звернення по субсидії для громади. Введення освітніх програм з соціальної роботи серед найбільш активних діячів громади. Робота із засобами масової інформації. Проведення переговорів,

укладання угод, проведення конференцій, представництво інтересів громади, вжиття заходів через законодавчі або виконавчі органи тощо.

Соціальна робота в сільських регіонах з громадою має бути організована в трьох напрямках: базова або робота за місцем проживання; робота місцевих агенцій; регіональна робота з планування діяльності громад.

Специфіка завдань соціального працівника громади на мезорівні – це насамперед налагодження і підтримка контактів з індивідами, групами та організаціями; створення профілю спільноти, оцінка ресурсів та потреб спільноти; розробка стратегічного аналізу та планування цілей, завдань та пріоритетів; підтримка створення груп; підтримка ефективного розвитку груп та їх діяльності; продуктивна робота з подолання конфліктів всередині та поміж групами й організаціями; ефективне втручання у розробку й проведення політики, у тому числі налагодження контактів з місцевими політиками; робота з конкретними людьми, включаючи консультування; розробку, контроль та оцінку стратегій рівних можливостей.

Отже, соціальна робота в сільських регіонах на мезорівні та макрорівні принципово відрізняється від інших видів соціального захисту населення тим, що вона є типом роботи з сільськими територіальними громадами. Робота в сільських регіонах хоча й має ті ж складові, що й індивідуальна соціальна робота – визначення проблеми, складання плану втручання, втручання та його оцінювання, проте ґрунтується на інших методах та підходах.

Відповідно до зазначеної вище специфіки особливої уваги у розробці стратегії соціальної роботи в сільських регіонах на макрорівні потребує підготовка фахівців з соціальної роботи.

Зміст навчання студентів – майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників – обов'язково повинен враховувати регіональний аспект. Для спеціалістів, які будуть працювати в регіонах, де домінує сільське населення, необхідно включати в навчальний план спецкурси й семінари, що розкривають особливості соціально-педагогічної діяльності в сільській місцевості. У кожній сільській школі незалежно від кількості учнів повинна бути посада соціального педагога. Навчальні програми повинні включати в себе матеріали, що відбивають специфіку соціально-педагогічної роботи в залежності від факторів сільського середовища.

Соціально-педагогічна робота на селі – професія, що потребує високої контактності й емоційності, подвижництва й безкорисливості. Це багатогранна й психологічно спрямована галузь професійної діяльності з надання допомоги людям, що потребує серйозного індивідуального підходу до кожного клієнта й відповідного інтелектуального й емоційного резонансу з боку соціального педагога. Багатофункціональний і універсальний характер соціально-педагогічної діяльності на селі, з одного боку, і нагальна потреба розвитку суспільної ініціативи сільських жителів, з іншого, дозволяє нам вважати найважливішою професійною важливою якістю сільського соціального педагога й соціального працівника його суспільну активність. Розглядаючи суспільну активність як особистісну якість соціального педагога й соціального працівника, швидше за все доцільно характеризувати її через ставлення до процесу професійної діяльності. У такому випадку можна стверджувати, що в суспільній активності виявляється творче, свідоме ставлення до життя села, його соціальних цінностей, що знаходить своє вираження в енергійності, працездатності, небайдужості до всього, що відбувається навколо, прагненні розбудити ініціативу жителів, зробити їх співучасниками соціально-педагогічного процесу.

Ще однією професійно важливою якістю особистості соціального педагога й соціального працівника можна вважати небайдужість та психологічну надійність, тобто спроможність проникнення у внутрішній світ людини, вміння викликати довіру в клієнтів, відвертість у спілкуванні, здатність зберігати таємниці клієнтів. Надійність як особистісна якість через специфіку соціально-педагогічної діяльності на селі повинна бути розвинута до рівня професійно важливої якості, тобто усвідомлено розвиватися й використовуватися для розв'язання професійних завдань.

Наступний компонент соціально-педагогічної підготовки студентів – формування психологічної готовності, системи емоційно-ціннісних ставлень до соціально-педагогічної діяльності. Ці якості тісно пов'язані з такою професійно важливою якістю особистості спеціаліста, як соціальна активність, оскільки саме в життєвій позиції соціального педагога виявляється його особистість, тип громадянської поведінки й діяльності. Інтегральним показником соціально активної особистості студента є його професійні цінності: розуміння соціальної ролі й функцій у суспільстві, наявність суспільно значимих мотивів вибору професії й педагогічного ідеалу, мотиваційно-ціннісне ставлення до педагогічної діяльності, професійний обов'язок і честь, гордість за свою професію, розвинена культура педагогічного спілкування з дітьми, потреба у професійній самоосвіті й самовихованні. Ядро особистості спеціаліста соціальної роботи складає гуманістична спрямованість, у якій і виражається мотиваційно-ціннісне ставлення до соціально-педагогічної діяльності. У загальному вигляді вона являє собою систему позитивного та активно-творчого ставлення майбутнього педагога до професії й до самого себе як до суб'єкта педагогічної діяльності. Аналізований вид педагогічної діяльності визначає ставлення до дітей і різноманітних категорій дорослих людей, інтерес до них як до соціального феномена й суб'єкта педагогічної взаємодії, усвідомлену установку на співробітництво з ними, потребу в глибокому розумінні процесів, що відбуваються в сільському соціальному середовищі.

Отже, оновлені та систематизовані знання та світоглядно-ціннісні уявлення про форми соціальної роботи на селі можуть бути використані для створення нової вітчизняної моделі соціального захисту і соціальної роботи в сільських регіонах, для визначення пріоритетних напрямів соціальної

роботи на селі, зокрема для оновлення методологічної бази діяльності представників усіх гілок влади та для вдосконалення навчальних програм вищих навчальних закладів аграрного профілю, які готують спеціалістів з проблем соціальної роботи на селі.

Найбільш перспективними напрямками подальшого дослідження основних компонентів соціальної роботи в сільському соціумі та перспектив її вдосконалення можуть бути: активізація напрацювання і поступового втілення в життя комплексу нормативно-правових та організаційно-технічних заходів щодо створення і впровадження нових форм підготовки працівників для соціальної роботи на селі; систематизація й оновлення нормативно-правової бази соціальної роботи на селі та забезпечення безперешкодного й зручного доступу до неї мешканців села і працівників соціальних служб у сільській місцевості; подальше узгодження світоглядно-ціннісних засад і морально-етичних засад діяльності соціальних працівників із вимогами пріоритету загальнолюдських цінностей та дотримання прав і свобод особистості.

Використані джерела

1. Аналіз домінуючих форм соціальної роботи на селі з метою їх оптимізації в реформаційний період. Методичні рекомендації виконавчим органами усіх рівнів, які визначають форми і методи здійснення соціальної роботи в аграрних регіонах, та вищим навчальним закладам, що готують спеціалістів із соціальної роботи на селі // Чекаль Л. А., Мудрак В. І., Павлова О. Ю., Гудіна Н. М. [під заг. ред. Л.А.Чекаля]. – К.: Міленіум, 2007. – 65 с.

2. Культенко В.П. Система сучасних наукових підходів до вивчення соціального статусу сільської молоді / В.П. Культенко // Соціальний розвиток сільських регіонів: Колективна монографія / За ред. А.М. Шатохіна. -Умань: Видавець "Сочінський", 2009. – С. 172-175.

3. Мудрак В.І. Структурування соціальної роботи в українському селі як категоризація клієнтів: методологічний аспект / В.І. Мудрак // Науковий вісник НАУ. – № 112. – 2007. – С. 142-149.

4. Чекаль Л.А. Філософсько-методологічні засади соціальної роботи на селі / Л.А. Чекаль // Пріоритетні засади й форми соціальної роботи на селі в умовах його трансформації: Збірник наукових статей. Випуск 2-3. – Київ-Умань: видавець "Сочінський" , 2006. – С. 135-139.